

**Az „itt és most” Ferenczi elméletében és hatása
Melanie Klein munkásságára***

Meira Likierman

Ferenczi hatása Melanie Klein munkásságára nyilvánvalóan összetett, leginkább kettejük analitikus és mentori kapcsolatának ismeretében érthető meg. Ez a hatás sokkal több mindent foglal magába, mint Klein néhány elméletét. Ferenczi olyan fogalmakat és témákat adott tovább tanítványának, melyek később Klein elméletében kibontásra kerültek.

Szeretném mélyrehatóbban megvizsgálni Ferenczi Kleinre gyakorolt hatását, mely véleményem szerint kettejük sokoldalú kapcsolatából származik. Ferenczi személyes és analitikus oldalával egyaránt hatott Kleinre: féltve őrzött vélekedéseivel, különleges személyes kifejezőmódjával és mindent átfogó elképzeléseivel a mentális életről. Úgy gondolom, ezek a személyes elemek nem csak tudatos, hanem tudattalan szinten is hatottak Kleinre. Ferenczi gondolkodás-módjának hatása nem csak Klein pályájának kezdetén érhető tetten, amikor még kapcsolatban voltak egymással, hanem az életmű egészében tükröződik – jóval az után is, hogy a személyes érintkezés megszűnt (Likierman, 2001).

A számtalan kínálkozó példa közül egyet emelnék ki, mellyel korábban már behatóan foglalkoztam, mégpedig Ferenczi (1913) „A valóságérzék fejlődésfokai és patológikus visszatérésük” című tanulmányának hatása Klein egész elméletére. Ez a tanulmány úgy ábrázolja a lelki fejlődést, mint az omnipotenciától a valóság felismeréséig tartó folyamatot, ahogy azt eredetileg Freud is javasolta. Ferenczi a gyermeki fejlődés kontextusába helyezte ezt az elméletet, és úgy írta le a folyamatot, melynek lépcsőfokai a kora gyermekkor teljes egészét átölelik. Hangsúlyozta azt az általános nehézséget is, ami az omnipotens pozíció elhagyását és a valóságérzék kialakulását jellemzi. Fontos, hogy Ferenczi szavait pontosan idézzük, hiszen szerinte az egyén soha nem tesz szert a valóság teljes ismeretére, csupán annak érzékelésére.

* A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: Meira Likierman: The ‘here-and-now’ in Ferenczi’s thinking and its influence on Melanie Klein. In: Judit Szekacs-Weisz, Tom Keve (Eds.), *Ferenczi for Our Time: Theory and Practice* (pp. 19-25). London: Karnac, 2012. A magyarul is megjelent idézett szövegek hivatkozásait a magyar kiadások alapján adjuk meg. (A szerk.)

Ferenczi elméletének magja továbbélt Klein munkásságában, és átalakítva visszaköszönt legösszetettebb írásaiban. Például az episztemofilikus ösztönről szóló tanulmányban, mely ösztön a fejlődő gyermeket az omnipotens fantáziáktól a valóságkereső létforma felé irányítja. Akárcsak Ferenczinél, ez a valóság nem egyszerű, torzításoktól mentes külső valóság. Kétféle megnyilvánulási formája van: egyrészt a valós dolgok a szubjektív fantázia révén nyerik el személyes jelentőségüket, másrészt van egy belső érzékelhető valóság, amely valójában az említett fejlődési folyamat célja. Megfelelő körülmények között a fejlődő egyén megtanulja, hogyan ismerje meg és fogadja el saját emberi természetének valóságát, és hogyan érzékelje azt. Manapság mintha állandó változásban gondolkodnánk, ahol a személynek választási lehetősége van a belső valóság érzékelése és az ettől való elzárkózás között. Úgy vélem, ennek a gondolatnak fontos szerepe van Klein fejlődéseméletének – a paranoid-skizoid és depresszív pozíció koncepciójának megértésében.

Klein első pszichoanalitikus tevékenységében – analitikus képzés; és saját fia, az akkor négy és fél éves Eric analízise – Ferenczi hatása közvetlenül érvényesül. Freudtól eltérően, aki a kis Hans személyében olyan alanyt választott, aki a szorongást keltő körülmények áldozatává vált (Freud, 1909), Klein olyan későbbi patológia megakadályozását tűzte ki az analízis céljaként, amely nagy valószínűséggel kifejlődne, ha az ezt előrejelző viselkedésgyegyeket nem ismernénk fel időben. Eric – akit Klein „egészségesként és élénkként” jellemzett – értelmileg lassan fejlődött, úgy tűnt, mintha a fiút valami gátolná abban, hogy kialakuljon egy egészséges érdeklődő attitűd, a kíváncsiság és a szeretet képessége, melyet Klein oly nagyra értékelt. Attól félt, kezelés nélkül a fiú „intellektuális sérülést” szenvedne (Klein, 1921 in 1975, 19.). A gondolatébresztő írásban, ahol Klein saját fiával folytatott analízisét dokumentálja, számos Ferenczi-hatás felfedezhető.

Klein „A valóságérzék fejlődésfokai és patológikus visszatérésük” című írás állításaival értelmezte Eric vívódását az omnipotencia vágya és a világ befogadásának szükségessége között. De a Ferenczi által inspirált pszichoanalitikus megközelítés csupán egy dimenziója a tanulmányban olvasható fejlődéslélektani elképzeléseknek. Egy másik síkon Klein a terápiás szobából kilép a világ felé, és újszerű gyermeknevelést hirdet. Vakmerő szószólója a gyerekekkel szembeni nyitottságnak, mely forradalmasítja a családok életét: „A gyerekekkel szembeni őszinteség, kérdéseik nyílt megválaszolása és az ezzel járó belső szabadság nagymértékben és kedvezően befolyásolja a gyermekek mentális fejlődését” (Klein, 1921 in 1975, 19.).

Ebben a keretben a szexualitás felszabadulna a „titok sűrű fátyla” alól, ahogy Klein fogalmaz. A gyermek természetes „vágyai, gondolatai és érzései” nem válnak „terhessé a hamis szégyen és ideges szenvedés” által. Klein tanulmányából világossá válik, hogy a szülők kezében levő elnyomó eszköz a vallás, és Eric

analízise útján azért küzd, hogy megszabadítsa őt a vallásos vélekedésektől, és a racionalitás és valóság felé irányítsa gyermekét. Az alapvető bizalom megjelenése Klein korai műveiben Ferenczi pedagógiáról és gyereknevelésről szóló tanulmányaira reflektál. Ferenczi úgy gondolta, a hagyományos oktatás káros, mert „érzelem- és gondolatelnyomásra” vagy ami még rosszabb, „érzelmek és gondolatok tagadására” épül (Ferenczi, 1908, in 2000, 65.). Szerinte „a gondolatelfojtásra épített erkölcsnevelés az egészséges emberek mindegyikében kitermel bizonyos fokú neurózist...” (uo. 66.).

Ferenczi szerint a zsarnoki intellektuális elnyomás legfőbb eszköze a vallás. Ez az elgondolás ugyan összhangban volt más fejlődő európai nézetekkel, de ő minden kétséget kizáróan a korabeli Budapesten, illetve Kelet- és Közép-Európában működő oktatási rendszereket bírálta, amelyekben a vallás és babona még mindig erős lábakon állt. Hasonlóképpen látta, mint Freud, aki olyan államokat hozott fel példának, mint Franciaország, ahol a hitoktatást kivették az általános iskolai tantervekből, és helyette a polgári értékeket ismertették meg a gyerekekkel olyan „alapfokú könyvek által, melyektől a gyerekek megkapják az útmutatást polgári szerepükről” (Freud, 1907, 137-138.). Freud úgy gondolta, ez a fejlődés akkor lenne teljes, ha a gyermekek szexuális felvilágosítása is az oktatás része lenne.

Az Eric-eset azért is említésre méltó, mert megalapozott kísérlet volt arra, hogy megmutassa: a szexuális felvilágosítás hogyan segíthet az egészséges kíváncsiság felébresztésében és a valóságközpontú intellektuális fejlődés megalapozásában. Ez megmagyarázza azt is, miért viselte Klein olyan nehezen, amikor Eric megmakacsolta magát, és ragaszkodott olyan mitologikus és vallási szimbólumokhoz, mint a húsvéti nyúl, a télapó és az angyalok. De vitáik voltak Isten létezéséről is. Ezek fontos mozzanatok, ha ismerjük a Klein fejlődésről alkotott elméletének alapjául szolgáló viselkedésformákat, arról a fejlődésről, mely az omnipotenciától a valóság felé halad.

Ez tehát egy példa Ferenczi közvetlen hatására, amely azonban ennél sokkal összetettebb, és nem mindig ennyire egyértelmű. Néhány olyan esetben is bizonyított a kapcsolat, amikor a végeredményben alig fedezhető fel a hasonlóság. Példának kettejük pszichoanalitikus technikáról való vélekedését szeretném összehasonlítani. Ferenczi „A pszichoanalitikus technika rugalmassága” című tanulmányában bevezeti a tapintat fogalmát, mely szerinte elengedhetetlen a páciens megértéséhez. Elméletében a tapintat nagyon közel áll az empátiához. „Engednünk kell a beteg tendenciáinak mint egy rugalmas szalag, azonban anélkül, hogy saját nézeteink irányában feladnánk a húzást” (Ferenczi, 1928, in 1997, 64.). Ferenczinél a tapintat, mely az empátiából ered, azért fontos mozzanat, mert ez az, ami az analízis során a páciens megvédi az elárasztó lelki fájdalomtól. A tapintat olyan fogalom, mellyel egyúttal Ferenczi természete is leírható. Amikor valakit erőteljesen magával ragad egy trauma, a

tapintat és az empátia jelent védelmet, míg maga az interpretáció sokszor traumatikus hatású lehet.

A tapintat nem éppen az első kifejezés, ami eszünkbe jut, ha a Klein-féle analízisről beszélünk. Szavaival egészen a tudattalan szorongások legmélyére akart hatolni, mert hitt abban, hogy így érhető el felismerés és megkönnyebbülés. Úgy képzelte, a páciens tudattalanja meghallja az analitikus szavait, és reagál is rájuk, mintegy felülkerekedve minden más tényezőn. Ennek a megközelítésnek azonban számos nehézsége van. A tíz éves Richard esete, akit kényelmetlenül érintettek az analitikus értelmezések, így profitálni sem tudott belőlük, jó példa arra, hogy mi történik, ha óvatlanul hatolunk a lélek mélyebb rétegeibe (Klein, 1945).

A tapintat megléte vagy hiánya mégis összekötő kapocs lehet Klein és Ferenczi között, ha kettejük intimitás-felfogását nézzük. Kleinnél az intimitás tudattalan felismerés. Az analitikusnak lelki társnak kell lennie, amikor arra a páciensnek a legnagyobb szüksége van. A páciens egyedül áll szemben saját destruktivitásával és pszichotikus szorongásával – ilyenkor Ferenczinél az intimitás egyenlő a lelkiileg összetört személy felé irányuló empátiával, továbbá annak figyelembe vételével, hogy az értelmezés – különösen a mély értelmezés –, sérülést okoz és traumatizál. A páciens felé „anyai barátságosságot” kell mutatni. Lóránd Sándor, Ferenczi egyik páciense megjegyezte, hogy Ferenczi mennyire odafigyelt a páciens testi megnyilvánulására, testhelyzetére, gesztikulációjára, hanghordozására és más hasonló jelzésekre (Grosskurth, 1987). A páciens legintimebb közlései is megfigyelés tárgyát képezik, és az értelmezésben is helyet kapnak az anyai barátságosság szűrőjén keresztül.

Míndez mégsem ennyire egyértelmű. Ferenczi tapintatossága egy ponton torzította terápiás módszerét. Nem kerülhette el ugyanis az olyan pácienseket, akik bizonyos holtponthoz elakadásokon nem tudtak túllépni. Leírásaiból tudjuk, hogy ezek a személyek gyakran szenvedtek valamilyen személyiségzavarban, ami köztudottan sok nehézséget okozhat az analitikusnak. Bár ezekben az esetekben kevésbé volt hatékony a tapintatra épülő módszer, Ferenczi felismerte, hogy bizonyos páciensek éppen tapintat határait próbálgatják. Egyes esetekben a lelki fejlődés sokszor lassú és mélyen frusztráló volt. Ferenczi azonban nem destruktív értelmezéssel vagy halálos tehetetlenséggel reagált erre, hanem konstruktív, valós cselekedettel – ez volt az aktív technika. Az úgynevezett klinikai zsákutca az analízis egyik legnagyobb nehézségét jelenti, ezért szükségszerű feltérképezni minden lehetséges módszert ennek kezelésére – Ferenczi tapasztalat-jellegű technikája valós cselekvésre serkent. Ez legalább részben kísérlet volt arra, hogy az analitikust megszabadítsa a gyűlölet viszontlátásban megélt tapintatlan, ellenszenves érzületeitől. Elképzelhető, hogy Klein saját analízisével kapcsolatban úgy érezte, Ferenczi igyekszik elkerülni a szükséges konfrontációt, és nem veszi figyelembe a negatív áttételt. Ennek ered-

ményeként fejlesztett ki olyan technikát, mely közvetlenül a destrukciós tendenciákat célozza meg.

A technika továbbra is fontos kérdés marad. Meglepő, hogy a Ferenczi által kidolgozott gyakorlat egyes elemei felfedezhetők néhány mai Klein-követő gondolkodásában, például az „itt és most” helyzetben végzett munka kiemelésével, hangsúlyozásával. Az Otto Rankkal – 1924-ben megjelent – közösen írt tanulmányban Ferenczi hangsúlyozza, hogy az analízis célja nem „az elmélet pontosságának” javíthatása. A lényeg a megértésben rejlik: „mindenek felett áll a páciens összes megnyilvánulásának értelmezése, mely mindig az analitikus helyzetre adott reakció (ellenállás az analitikussal szemben, az analitikus magyarázatának megértése, az ezekre adott érzelmi reakció, stb.)...” (Ferenczi és Rank, 1925, 25.).

Más szavakkal, az „itt és most” értelmezés nem csak az „itt és most” interpretálásáról szól, hanem az analitikus gondolataira adott reakciók – amit a páciens vagy megtesz vagy nem – értelmezéséről is. Ez olyan terápiás irányelv, amely azóta is fontos része a gyakorlatnak, és folyamatosan fejlődik, például Betty Joseph munkássága által. Hogyan lehetséges, hogy Ferenczi gondolatai – melyeket Klein követői egészen mostanáig nagyrészt elutasítottak – visszatérnek a kortárs kleiniánusok elméleteiben?

Nos, ez nem olyan meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy Klein maga is sokat dolgozott az „itt és most” helyzettel, legalábbis néhány megjelent esettanulmány-részlet erről tanúskodik. Ez pedig bizonyítja, hogy Ferenczi elképzelései mégiscsak Klein közvetítésével kerültek át a kortárs gondolkodásba. Azonban mégsem egy jól körülhatárolható gondolat egyszerű átörökítéséről van szó. Az, hogy Klein előnyben részesítette az „itt és most” helyzetet, az áttételtől vallott saját nézeteiből ered. Úgy vélte, hogy elsősorban a páciensek belső tárgyainak, és nem múltjuknak kell az analízis középpontjában állnia. Az analízisnek fel kell térképeznie a páciens belső tárgykapcsolatait úgy, ahogy azok a jelenben reprezentálódnak, és nem a múltbeli kapcsolatok felidézésével kell foglalkoznia. Valószínűleg Klein Ferenczivel való kapcsolatában is megtapasztalta az „itt és most” helyzetet, melynek messzemenő hatásait láthatjuk.

Még egy megállapítás következik mindebből. Egyes „itt és most” interpretációk tartalma lehet bármi, csak éppen nem tapintatos, különösen akkor, ha rámutat arra, amit Ferenczi a páciens az analitikus szavaival szembeni védekezéséért írt le. Nem tudjuk, hogy Ferenczi hogyan kezelte mindezt. De elméletének fő tanulsága, hogy az analitikus alapbeállítódása a tapintat és a beleélés kell hogy legyen, s hogy a büntető stílust akkor is kerülnie kell, amikor destruktív tartalom bukkan fel.

Kovács Petra fordítása

IRODALOM

- FERENCZI S. (1908). Psycho-analysis and education. In: M. Balint (ed.), *Sándor Ferenczi: Final Contributions to the Problems and Methods of Psycho-Analysis* (pp. 280-290). London: Hogarth Press, 1955 [reprinted, London: Karnac, 1994].
Magyarul: Pszichoanalízis és pedagógia. In: Erős Ferenc (Vál. és s.a.r.), *Ferenczi Sándor* (pp. 61-67). Budapest: Új Mandátum, 2000.
- FERENCZI S. (1913). Stages in the development of the sense of reality. In: M. Balint (ed.), *Sándor Ferenczi: First Contribution to Psycho-Analysis* (pp. 213-239). London: Hogarth Press, 1952 [reprinted, London: Karnac, 1994].
Magyarul: A valóságérzék fejlődésfokai és patológikus visszatérésük. In: Erős Ferenc (Vál. és s.a.r.), *Ferenczi Sándor* (pp. 97-105). Budapest: Új Mandátum, 2000.
- FERENCZI S. (1928). The Elasticity of Psychoanalytic technique. In: M. Balint (ed.), *Sándor Ferenczi: Final Contributions to the Problems and Methods of Psycho-Analysis* (pp. 87-101). London: Hogarth Press, 1955 [reprinted, London: Karnac, 1994].
Magyarul: A pszichoanalitikus technika rugalmassága. In: Ferenczi S., *Technikai írások* (pp. 57-70). Budapest: Animula, 1997.
- FERENCZI S., RANK, O. (1925). *The Development of Psycho-Analytic Technique*. New York: International Universities Press, 1986. [Eredeti kiadás: *Entwicklungsziele der Psychoanalyse. Zur Wechselbeziehung von Theorie und Praxis*. Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag, 1924.]
- FREUD, S. (1907). The Sexual Enlightenment of Children (An Open Letter to Dr. M. Fürst). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume IX (1906-1908): Jensen's 'Gradiva' and Other Works* (pp. 129-140). London: Vintage, 2001.
- FREUD, S. (1909). Egy ötéves kisfiú fóbiájának analízise. A „kis Hans”. In: *Sigmund Freud Művei*, II. köt. *A Patkányember. Klinikai esettanulmányok I.* (pp. 111-212). Budapest: Filum, 1993.
- GROSSKURTH, P. (1987). *Melanie Klein, Her World and Her Work*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- KLEIN, M. (1921). The development of a child. In Uő: *Love, Guilt and Reparation* (pp.1-53). London: Hogarth Press, 1975.
- KLEIN, M. (1945). The Oedipus complex in the light of early anxieties. *International Journal of Psychoanalysis*, 26:11-33.
- LIKIERMAN, M. (2001). *Melanie Klein: Her Work in context*. London: Continuum.